

adekvátní přístup ke svébytné specifičnosti literárního díla i porozumění pro mnohostranné spoje, jež dílo navazuje s mimoliterární skutečností; právě ona vytváří opravdovou kritickou individualitu. Nikoliv neosobní teoretická exaktnost, ani demonstrativně vypjatá subjektivita, ale syntéza předmětného určení a osobního rozlišení hodnot. Což není nic jiného než šaldovské pojetí osobnosti jako řádu, jehož se dosahuje prostřednictvím svobodně ukládané vázanosti a zavazující svobody. V tomto smyslu je Šalda nepřekonaným, stále živým příkladem ústrojného sepětí obzíravé vědecké koncepce s osobním kritickým gestem.

Dospěli jsme tak k druhému paradoxu dnešní situace kritiky: splnit obecně platný, „nadosobní“ požadavek respektu ke zvláštní povaze literárního díla může jen konkrétní kritická osobnost. Snad by se jich dalo najít víc. Ale nestačí dva paradoxy, o kterých zde byla řeč, k tomu, aby bylo zřejmé, že Eliotova úvaha o „nedokonalých kritikcích“ posud nezestárla? Je přitom zcela lhostejné, že její připomenutí se může výborně hodit našim domácím nespokojencům s kritikou; oni přece nikdy nevědí, oč vlastně v kritice jde.

(1968)

TEN, KOMU SE KRITIK ŘÍKÁ

Jiří Opelík

Píšete pro autora, nebo pro čtenáře? ptávají se toho, komu se kritik říká. Naivita otázky tkví v tom, že nepočítá s třetí možností. Ale právě ona platí; hledání a nalézání třetí, čtvrté, páté možnosti zdá se být vůbec v dnešním světě stroze uzavřených a nevybíravých stanovisek jednou z lidských nadějí.

Pro tebe píšu, odpovídá tedy kritik. Tak málo chcete? vytýkají mu jedni, zaslívajíce mu rezignaci na jeho společenské poslání. Tak mnoho chcete? zaslívají mu druzí, vytýkajíce dostředivý aristokratismus. Nechci nic, uzavírá tázaný; chci jenom přijít na kloub věcem.

Kritika je hraniční disciplína mezi vědou a uměním; proto je také tak proteovská. Výsledky své příslušné vědy aplikuje a zároveň pro ni hodnoty poprvé utřídí a nové objevuje, ale nedává přitom v sázku ani systémy, ani školy — nic kritik neriskuje kromě své hlavy, kromě vlastní pověsti. To sám pro sebe se potřebuje dobrat smyslu toho nebo onoho díla, autora, stylového období, protože má rád umění, a právě jeho poznáním, tak to aspoň cítí, naplňuje a jaksi potvrzuje svou existenci a připoutává se zvláště úzce k světu lidských hodnot, a protože konfrontací se současnou tvorbou (současným se snadno stává i dílo dávné minulosti) se dopracovává stanoviska a jeho prostřednictvím i závazného začlenění do zápasivého lidského společenství. Tato autonomnost kritikova subjektu, který podléhá jen vlastnímu imperativu, a také si své téma ukládá z vnitřní nezbytnosti, patří mezi ty složky, jež kritiku vychylují k pólu umění. Vždyť právě kritik si nad autorovým dílem mimo jiné klade otázku, zda autor musel, a vypracovává si nástroje, aby byl s to poznat právě toto — jak by tedy nepodléhal (nebo: jak by se neměl podrobit) týmž zákonům! Samozřejmě že se píše na objednávku a dělá to jak umění, tak kritika (objednávka má jednu výhodu: jako nic jiného dovede vyzkoušet autorovo řemeslo), ale služebnost netvoří přece konstitutivní znak ani té, ani oné profese. Proti utilitárnosti bývá za vymoženost předkládáno heslo Neposluhovat, ale sloužit. Obecně jsem pro svobodnější verzi: Nesloužit, ale dávat. Mohu však dát něco jiného než sebe? Dávat sebe a nečervenat se: jak málo umím a zmohu? Netluču na buben, nevykřikuji: Kupte, kupte! nevnucuji své zboží, ale — stojím si za ním. Musí to být velká pýcha, určuje-li si kritik mluvit ke skupině, generaci, třídě, národu, a hlavně za ně. Kolikrát už tomu bylo naopak: Mluví za ostatní, protože sám nemá; a tak leze do skupiny, generace, třídy, národa jako do železných plic, aby lacino přišel k troše kyslíku. (Stát se hlasem jiných subjektů, to může být jen důsledek, nikoli program.) Kritika je artikulace: artikulace vlastního slova, jež předem nemá adresáta. Kritik píše pro sebe.

Tato základní podmínka, s níž stojí a padá — neřeknu kritikova práce od příspěvku k příspěvku, nýbrž celkové jeho postavení a úsilí — nabývá však na zvláštním významovém odstínu proto, že kritik tiskne, co pro sebe píše. Holá podstata si navlékla šaty, jen v šatech se může mezi lid. (Stranou ponechávám samu potřebu „zveřejňování“, protože je obecná a týká se stejně i básníka a prozaika a vůbec každé veřejné činnosti — i sportu.) Vědomí, že se potřeba najít vlastní stanovisko projevuje tištěným slovem, je do kritikovy práce zakalkulováno. Kritik nemůže psát pro šuplík, jak to mnohdy dělá básník, nemůže počítat s opakovanými sondami pro domo sua, směřujícími k uzrálé syntéze, jak běžně počítá literární historik; nemůže ani počítat s odkladem pro publikaci vlastního slova

– po kritikovi nezůstává žádná pozůstalost. Je puzen udělat první šlépěj do čerstvého sněhu, chce zlézt hradby autorova textu na vlastní pěst (ach, kousíček hazardu, kousíček hazardu!), ještě dřív než k nim dorazí disciplinované žoldnéřské vojsko. (To se to potom po letech, když se hodnoty už ustálily, polemizuje s kritikovou jednostranností, omylností, nejistotou!) Kritik je prostě příčinně spjat s žurnály a novinami; když mu je vezmou, ničí jeho existenci. Takže nestačí o kritice říci, že se pohybuje na zoraném hraničním pásu mezi vědou a uměním. Sedí vlastně na hranečníku, který označuje trojrozvodí: mezi uměním, vědou a publicistikou.

Ale jak teď srovnat ony dva názory, jež jako by si protirečily: kritik musí psát ne z úřední (redakční) povinnosti, setrvačně renomovanosti, pocitu neuplatnění, přemíry energie, ne kvůli prázdné kapse nebo plné hlavě učenosti, nýbrž jen z nezbytné zformulovat svůj vlastní vztah k tomu, co ho na literatuře a jejím prostřednictvím na životě dráždí, popuzuje, uchvacuje; samou podstatou své práce je odesílatelem i adresátem v jedné osobě. A na druhé straně: není kritik bez myšlenky na okamžitou publikaci svého vlastního (vyhroceného) názoru, proto mlčení a kritika se nerýmují; existence tisku je ovšem podmíněna existencí cizího adresáta – tedy v našem případě i čtenáře, i autora. Toto zdánlivé protirečení se dá snadno rozplést. Stručně řečeno: čtenář se dostává do kritikova zorného úhlu bez kritikova přičinění, prostým průběhem jeho práce, a dále: je to čtenář, kdo se uchází o kritika, nikoli naopak.

K rozhodujícím okolnostem patří sám formulační akt. Zaujetí je nezbytné: jen ono zaručuje vnitřní pravdivost, opravdovost, a umožňuje kritikovi napřít se celý, celou zkušeností, celou erudicí, celým charakterem. Ale tím věci pouze začínají. Jak to, že jen začínají, ptají se kritika: vždyť to pak už jen stačí napsat. To „stačí“ je velká a u publika běžná pověra; i pro ty, kterým se nepíše nesnadno, je to pořád, myslím si aspoň, těžší část úkolu, neboť kritikovo psaní nespočívá v tom, že by snad jen nalézal vhodná slova k vyjádření své emfáze. Hledá-li kritik formulaci, staví se tím už na cizí stanovisko – neobsáhne samozřejmě všechna možná stanoviska, nýbrž jen malý díl z nich – to jest vystupuje nad stanovisko vlastní, obhlídí je, analyzuje a protřásá, aby z něho mohl vyloučit vše, co shledá mylným, kompromisním, lehkým jako olej na hladině. (Nemusí ke svým prvním soudům připisovat „ne“, aby otrásl jejich stabilitou; na to stačí nevinná „proč“.) Ale co jiného toto znamená, než že sám kritik – z principu – integruje do sebe v jisté fázi svého pracovního postupu řadu potenciálních tazatelů, takže se už může obejít bez vnějších adresátů – jsou přece v něm samém; bez toho není kritik kritikem, není-li kritický na prvním místě sám k sobě. To opět není nic, co by bylo vlastní jen kritice, nedělá tu nic jiného, než co

je samozřejmé každé vědecké činnosti; jde ovšem o konstitutivní, vnitřně náležitý rys. Takže je už jen druhořadou a příležitostnou záležitostí, obraceli se pak kritik na autora nebo určitý okruh živých osob a přizpůsobuje-li tomu tvar, styl a ducha svých příspěvků. Teď se vnucuje citát. Šalda vzal na sebe několikrát jho vést pravidelnou fejetonní rubriku v denních listech (v Národních listech, Venkovu, Tribuně); když potom – rok před smrtí – pořádal tyto fejetony do souboru Časové i nadčasové, napsal v Poznámce úvodní toto: „Tu byl dán k louskání básníku, kritiku, estetiku, který platil za autora exkluzivního jako já, tvrdý oříšek. Rozřešil jsem si to tak, že jsem si řekl: Nic neslevovat z výše svých hledisek, z přisnosti svých sudidel, z rozlehlosti svého obzoru, z ideové zákonnosti a průbojnosti; i za nic na světě nesestupovat k obecenstvu a nedělat s ním kompromisy, naopak ukládat mu svou vůli, nutit je vzestupovat k sobě! (...) Jen nové techniky slova a výrazu jsem si musil dobýt; vyslovovat se s největší jasností, vystihovat otázku v základních liniích a obrysech s největší určitostí, předpokládat co nejméně u svého obecenstva z vědomostí – vždyť jsem psal opravdu pro obecenstvo nejširší; tedy spojit hloubku s jasností, uzavřít myšlenku do tvaru nejprůhlednějšího a nejčistšího. Ale hlavně a především, podat se v celé své vnitřní pravdě a jistotě, nebojácně; mluvit tam, kde jiní mlčeli, přesvědčovat, kde jiní se skrývali a unikali, netlumit vnitřního hlasu pravdy a přesvědčení, ctít zrovna nábožensky své vnitřní poslání a sloužit mu ze všech sil a se vši upřímností.“

A zbývá ještě druhá – a drzá? – věta, že se totiž neuchází o čtenáře kritik, nýbrž čtenář o kritika. V úloze čtenářových zástupců tu vystupují redakce novin a literárněkritických časopisů. Kritik je žádán o svůj hlas jako profesionál svého druhu – jako uměnovědný odborník, který má nadto zvláštní schopnost, již společnost od něho požaduje: schopnost soudu, který masu vydávané literatury hierarchizuje tak, že ji konfrontuje se současnou situací v životě společenském i literárním, vede hranici mezi hodnotami a pahodnotami a diferencuje i v oblasti hodnot. Kritik poskytuje něco pevného, co čtenář v horším případě přejímá a s čím se v lepším případě konfrontuje nebo čím se orientuje – to v tom případě, že si našel svého kritika, tak jako každý z nás si našel svého básníka. Tkví v povaze kritikovy praxe, že vzbuzuje v samém čtenáři potřebu a pak i způsobilost kritického stanoviska, aniž má čtenář v sobě zahrnut schopnost dojetí, radosti a okouzlení. Kritikova práce tak dochází paradoxně naplnění právě tehdy, kdy ji čtenář už nepotřebuje – takto popírá kritik vlastní svoji existenci.

A takto také, spojen příčinně s časností a dočasností, připravuje i věci příští.

(1968)